

Alusta alkaen 46

Savonlinnan Tuomiokirkko, 12.2.2009

1 Moos 30:14-46

Lemmenmarjoja ja täplikkäitä vuohia

Tänään kuulemme Jumalan sanasta sellaista, mistä se harvoin puhuu: muinaisten israelilaisten lääketieteellisistä ja luonnon manipulointiin liittyvistä uskomuksista.

Kerran vehnänleikkuun aikaan Ruuben lähti ulos kävelemään. Hän löysi vainiolta lemmenmarjoja ja vei ne äidilleen Lealle. Silloin Raakel sanoi Lealle: "Anna minullekin poikasi tuomia lemmenmarjoja." (1 Moos 30:14)

Lemmenmarjat (hepr. *dudaiim*) tarkoittavat ilmeisesti *mandragora* eli *alruuna* –nimisen kasvin marjoja. Niitä käytettiin muinoin hedelmällisyyden edistämiseen, ja niillä uskottiin olevan monia muitakin ihmeellisiä ominaisuuksia. Keskiajalla noidat ja alkemistit arvostivat mandragoraa. Sen uskottiin saavan alkunsa siitä, kun hirtettyjen virtsa kasteli maan hirsipuun alla.

Näitä myöhempiä uskomuksia ei vielä Raamatussa esiinny, eikä se kai ole edes varmaa, että *dudaiim* tarkoittaa nimenomaan mandragoraa. Joka tapauksessa nämä lemmenmarjat eivät kasvaneet hirttopaikalla, vaan kedolla. Ilmeisesti ne olivat värikkäitä tai muuten huomiota herättäviä, sillä 8 -vuotias Ruuben poika otti ne mukaansa ja vei äidilleen.

Raakel näki marjat Lealla ja halusi ne itselleen. Hän varmaan tunnisti ne hedelmällisyyslääkkeeksi ja ajatteli tilaisuutensa koittaneen. Hän oli edelleen lapseton, lukuun ottamatta kahta orjattarensa Bilhan synnyttämää poikaa, jotka laskettiin hänen nimiinsä, koska hän oli antanut orjattarensa Jaakobille jalkavaimoksi. Ehkä hän noitten Lean pojan löytämien lemmenmarjojen avulla voisi tulla raskaaksi miehestään Jaakobista.

Lean ja Raakelin huonoista väleistä

Mutta Lea vastasi hänelle: "Eikö riitä, että sinä olet jo vienyt minulta mieheni, kun nyt vielä tahdot poikani lemmenmarjat?" Raakel sanoi: "Olkoon menneeksi, Jaakob saa ensi yönä maata sinun kanssasi, kunhan minä saan poikasi lemmenmarjat." (1 Moos 30:15)

Tämän kohdan taustalla on edellä kuultu katkera kateus ja kamppailu Jaakobin kahden vaimon, sisarusten Lea ja Rakel välillä. Jaakob rakasti enemmän nuorempaa, Raakelia. Lea oli kuitenkin hedelmällisempi ja oli synnyttänyt Jaakobille jo neljä poikaa (Ruuben, Simeon, Leevi ja Juuda) sekä kaksi hänen nimiinsä laskettua poikaa Silpa -orjattarestaan (Gad ja Asser). Siitä huolimatta Jaakob rakasti edelleen Leaa enemmän Rakelia. Rakel ei kuitenkaan ollut pystynyt tulemaan raskaaksi, olipahan vain orjattarensa Bilhan kautta kahden pojan (Dan ja Naftali) nimellinen äiti.

Lean vastauksen taustalla on siis katkera kateus ja mustasukkaisuus: "Olet vienyt jo mieheni. Nyt tahdot vielä poikani löytämät lemmenmarjat." Mutta Raakelilla on valtti hameensa taskussa. Hän saattoi käydä kauppaa siskosten yhteisen miehen avulla. Hän luopuisi Jaakobista yhdeksi yöksi, jos vain pääsisi käsiksi hedelmällisyyslääkkeeseen. Tähän miehen "vuokraan" Lea suostui.

Ja kun Jaakob illalla palasi laitumelta, Lea meni häntä vastaan ja sanoi: "Sinun on nyt maattava minun kanssani, sillä minä olen ostanut sinut itselleni poikani löytämällä lemменmarjoilla." Jaakob makasi sinä yönä hänen kanssaan. (1 Moos 30:17)

Kannattavia kauppoja

Lealle kauppa kannatti. Hän ei ollut muutamaan vuoteen synnyttänyt, mutta nyt hän tuli raskaaksi

Jumala kuuli Lean rukoukset, ja Lea synnytti Jaakobille viidennen pojan. Lea sanoi: "Jumala on korvannut minulle sen, että annoin orjattareni miehelleni." Ja hän antoi pojalle nimeksi Isaskar. Sitten Lea tuli taas raskaaksi ja synnytti Jaakobille kuudennen pojan. Lea sanoi: "Jumala on antanut minulle hyvän lahjan. Nyt mieheni vihdoin pysyy minun luonani, sillä olen synnyttänyt hänelle kuusi poikaa." Ja hän antoi pojalle nimeksi Sebulon. Sen jälkeen Lea synnytti vielä tyttären ja antoi hänelle nimeksi Dina. (1 Moos 30:17-21)

Poikien nimillä on merkitys: Isaskar viittaa *palkkaan* tai *ostamiseen*, Sebulon liittyy verbiin *zabal*, ”pysyä luona”. Dina –nimestä ei kerrota, että sillä olisi erityistä merkitystä. Liittyneekö tämä siihen muinaisen heprealaisen kulttuurin ikävään piirteeseen, että tyttölapsia ei arvostettu läheskään niin pitkälle kuin poikia.

Jeesuksessa tämä asia muuttui ratkaisevasti. Toki hänenkin kaikki opetuslapsensa olivat ajan tavan mukaan miehiä. Mutta ratkaisevimmissa Jeesuksen elämän tapahtumissa keskeisiä olivat naiset. Maria Magdalena ja toinen Maria löysivät tyhjän haudan. Jeesus ilmestyi ylösnousseena ensin juuri naisille. Jeesus käytti myös vertauksissaan naisten maailmaa tavalla, joka ei ollut lainkaan tyypillinen tuon ajan rabbeille. Tällainen on esim. vertaus naisesta, joka hukkaa hopearahansa, lakaisee talonsa perin pohjin löytääkseen sen, ja sitten kun sen löytää, kutsuu kokoon naapuruston naiset iloitsemaan kanssaan rahan löytämisestä.

Mutta Jumala muisti myös Raakelia ja kuuli hänen rukouksensa. Hän antoi Raakelin tulla hedelmälliseksi, ja Raakel tuli raskaaksi ja synnytti pojan. Hän sanoi: "Jumala on ottanut pois minun häpeäni." Hän antoi pojalle nimeksi Joosef ja sanoi: "Antakoon Herra minulle vielä toisen pojan." (1 Moos 30:22-24)

Rukouksen voimasta

Raakelille lemменmarjojen ostaminen vasta kannattikin! - Vai oliko sittenkään kyse ihmelääkkeen toimimisesta? Varmaan Raakel niitä söi, mutta silti Raamattu ei mainitse lainkaan niiden toimineen. Se, mikä toimi oli Jumala. Hän ”muisti Raakelia ja kuuli hänen rukouksensa”.

Raakel oli varmaan rukoillut jo monta monituista kertaa omaa lasta. Nyt Jumala vihdoin kuuli.

Olkoon tämä meille rohkaisuksi siihen, että emme väsyisi rukoilemiseen. Jumala kuulee rukoukset. Hän vastaa niihin ajallaan. Raakelin kohdalla se aika antoi odottaa itseään aika kauan; lieneekö syynä ollut Raakelin ylpeys, jota Jumalan piti nöyryyttää? Joka tapauksessa Raakel on rohkea rukoilija, joka ensimmäisen pojan saatuaan rukoilee jo hänen nimellään uutta. Joosef tarkoittaa nimittäin sekä ”ottaa pois” (nimittäin häpeä) että ”antaa lisää”.

Jaakob haluaa lähteä kotiin

Kun Raakel oli synnyttänyt Joosefin, Jaakob sanoi Labanille: "Salli minun lähteä kotiin, omaan maahani. Anna minulle vaimoni ja lapseni, joiden takia olen palvellut sinua, sitten minä lähdän. Sinä tiedät kyllä, miten hyvin olen sinua palvellut." (1 Moos 30:25-26)

Joosef oli palvellut appeaan Labania 14 vuotta: ensin 7 vuotta saadakseen vaimokseen rakastamansa Raakelin, Labanin nuoremman tyttären. Mutta noiden 7 vuoden kuluttua Laban oli pettänyt Jaakobin ja antanut hänelle häävuoteeseen vanhemman sisaren, Lean. Juuri tästä petoksesta johtui Jaakobin perheen katkera epäsope. Toki Jaakob sai myös Raakelin, mutta joutui hänen vuokseen Labanille töihin vielä toiseksi 7 vuodeksi. Nyt mitta oli tullut täyteen ja Jaakob halusi lähteä kotiinsa. Hän oli valmis lähtemään palkatta, vain vaimot ja lapset mukanaan. Kyllä hän toki mainitsi palvelleensa hyvin, ilmeisesti muistuttaakseen Labanille, että jotain palkkaakin voisi maksaa

Laban vastasi: "Jää toki vielä tänne! Minä olen tutkinut ennusmerkkejä ja saanut tietää, että juuri sinun takiasi Herra on siunannut minua." Ja hän sanoi vielä: "Määrää itse, paljonko haluat minulta palkkaa, minä kyllä maksan sen." Jaakob sanoi hänelle: "Tiedät itsekkin, miten minä olen sinua palvellut ja miten sinun karjasi on lisääntynyt minun hoidossani. Se vähä, mitä sinulla oli ennen minun tuloani, on kasvanut moninkertaiseksi. Minun askelissani on Herran siunaus tullut sinullekin. Mutta enkö minä nyt jo saisi ryhtyä työhön oman perheeni hyväksi?" (1 Moos 30:27-31)

Pakanat voivat ennusmerkeillään todeta Jumalan voiman

Laban oli tutkinut ennusmerkkejä ja niistä hän oli huomannut, että juuri Jaakobin takia Herra oli siunannut hänen talouttaan. Ja kuitenkin Laban itse oli epäjumalanpalvelija, jolla oli kotijumalien patsaita, niin kuin myöhemmin saamme lukea.

Tässä kohdassa näkyy hyvin se tosiasia, että muinaiset israelilaiset eivät suinkaan olleet monoteisteja, jotka uskoivat, että oli olemassa vain yksi Jumala. He tietenkään palvelivat Herraa, ja uskoivat, että hän oli taivaan ja maan Luoja ja suurin Jumala. Mutta silti oli olemassa muitakin jumalia, joita muut kansat palvelivat. Vasta pikkuhiljaa, uskonnonhistoriansa kuluessa, israelilaiset oppivat, että Herra on ainoa Jumala ja kaikki muut jumalat ovat epäjumalia, voimattomia kuvitelmia. Muut kansat pitivät Herraa yhtenä monista jumalista. Näin teki myös Laban. Jollain ihmeellisellä tavalla Laban pystyi taikamerkkiensä avulla havaitsemaan, että Jaakobilla tosiaan oli suojanaan voimakkaan Jumalan, Herran, tuki ja siunaus.

Tällaisesta muitten kansojen ja heidän uskontonsa tajuamasta Herran kunnioittamisesta on Vanhassa testamentissa vaikka miten viitteitä. Eräs tällainen on 4 Mooseksen kirjan luvuissa 22-24. Siinä kerrotaan tapauksesta, jossa Moabin kuningas Balak säikähtää huomattessaan Israelin kansan menestyksen. Hän kutsuu Eufraatin varrella, Petorin kaupungissa, asuvan Bilkeam -nimisen tietäjän kiroamaan Israelin kansan. Bileam on kuin jonkinlainen shamaani, joka lankeaa loveen. Silti hän on nimenomaan Herran palvelija. Bileam vastustelee, mutta tulee kuitenkin lopulta. Hän ei kuitenkaan voi kirotta Israelia.

"Kuinka voisin kirotta sen, jota Jumala ei kirotta, miten solvata sitä, jota Herra ei solvaa" (4 Moos 23:8)

” Ja hän lausui nämä sanat: Näin sanoo Bileam, Beorin poika, näin sanoo mies, joka näkee selvästi, näin mies, joka kuulee Jumalan puhuvan, mies, joka maahan kaatuneena, avoimin silmin, saa katsella Kaikkivaltiaan näkyjä:
 Kuinka ihanat ovatkaan sinun telttasi, Jaakob, sinun asumuksesi, Israel!
 Ne levittäytyvät kuin joenuomat, ne ovat kuin puutarhat virran varrella,
 kuin aaloeput, Herran istuttamat, kuin setrit veden partaalla!
 Vesi läikkyä heidän sangoistaan, ja heidän kylvönsä on runsaasti kasteltu.
 Heidän kuninkansa tulee Agagia suuremmaksi, mahtava on heidän valtansa.
 Jumala toi heidät pois Egyptistä; heillä on villihärän voimat.
 He ahmivat suuhunsa viholliskansat, purevat murskaksi heidän luunsa,
 niittävät heidät nuolillaan.
 Kun he lepäävät, he lepäävät kuin leijona, kuin jalopeura -- kuka uskaltaa häiritä heitä? Siunattuja ovat ne, jotka sinua siunaavat, kirottuja ne, jotka sinua kiroavat. (4 Moos 24:3-9)

Myös Egyptin faraon taikurit tajuavat Herran valtasuuruuden omien taikuuksiensa avulla:

Mooses ja Aaron menivät faraon luo ja tekivät niin kuin Herra oli käsenyt. Aaron heitti sauvansa faraon ja hänen hoviväkensä eteen, ja se muuttui käärmeeksi. Silloin farao kutsutti luokseen oppineet ja noidat, ja nämä Egyptin loitsijat tekivät taioillaan samoin: he heittivät kukin sauvansa, ja ne muuttuivat käärmeiksi. Mutta Aaronin sauva nieli heidän sauvansa. Farao pysyi kuitenkin kovana eikä kuunnellut heitä, niin kuin Herra oli sanonutkin. (2 Moos 7:10-13)

Tässä vaiheessa faraon noidat eivät huomaa Mooseksessa ja hänen sanomassaan mitään omasta okkultismistaan poikkeavaa. Myöhemmin he kuitenkin tajuavat, millaisen voiman kanssa ovat tekemisissä:

Herra sanoi Moosekselle: "Käske Aaronin ojentaa sauvansa ja lyödä maata, niin sen tomusta tulee syöpäläisiä kaikkialle Egyptiin." He tekivät näin. Aaron ojensi kätensä ja löi sauvallaan maata, ja syöpäläisiä tuli sekä ihmisiin että karjaan. Maan tomu muuttui syöpäläiseksi kaikkialla Egyptissä. Myös loitsijat koettivat taioillaan saada aikaan syöpäläisiä, mutta eivät osanneet. Ja kun syöpäläiset vaivasivat ihmisiä ja karjaa, loitsijat sanoivat faraoille: "Yksin Jumalan sormi voi tehdä tämän." Mutta farao pysyi kovana eikä kuunnellut heitä, niin kuin Herra oli sanonutkin. (2 Moos 8:12-15)

Filistealaiset saivat sotasaaliina haltuunsa Herran liiton arkun ja veivät sen kaupunkiinsa Asdodiin. Hekin joutuivat oman uskontonsa puitteissa havaitsemaan Herran voiman.

Filistealaiset ottivat haltuunsa Jumalan arkun ja veivät sen Eben-Eseristä Asdodiin. Siellä he panivat sen Dagonin temppeliin Dagonin patsaan viereen. Varhain seuraavana aamuna asdodilaiset huomasivat, että Dagon oli kaatunut kasvoilleen Herran liitonarkun eteen. He nostivat Dagonin takaisin paikoilleen. Mutta kun he seuraavana aamuna nousivat, Dagon makasi jälleen kasvoillaan Jumalan arkun edessä. Patsaan pää ja kädet olivat katkenneina kynnyksen vierellä, ja vain vartalo oli enää huoneessa. Tämän vuoksi eivät Dagonin papit eivätkä hänen temppelissään kävijät vielääkään saa Asdodissa astua Dagonin huoneen kynnykselle. (1 Sam 5:1-5)

Vastaavalla tavalla Itämaan tietäjät olivat kaldealaisia astrologeja, pakanallisia tähdistäennustajia, eivät suinkaan Herraan uskovia juutalaisia. Silti he havaitsivat omien astrologisten merkkiensä avulla, että Israeliin oli syntynyt luvattu kuningas, Messias.

Myös pahat henget tiesivät, kuka Jeesus oli

Heti kun Jeesus nousi veneestä, häntä vastaan tuli hautaluolista mies, jossa oli saastainen henki. ... Kun hän nyt kaukaa näki Jeesuksen, hän tuli juosten paikalle, heittäytyi maahan hänen eteensä ja huusi kovalla äänellä: "Mitä sinä minusta tahdot, Jeesus, Korkeimman Jumalan poika? Jumalan tähden, älä kiduta minua!" Jeesus näet oli jo käskemässä saastaista henkeä lähtemään miehestä. (Mark 5:2,6-8)

Ei siis ole ihme, että pakanallinen Laban, epäjumalanpalvelija, oli omien taikamerkkiensä avulla pystynyt havaitsemaan, että Herra on Jaakobin kanssa.

Sopimus Jaakobin palkasta

Silloin Laban kysyi: "Mitä minun pitäisi antaa sinulle?" Jaakob vastasi: "Sinun ei tarvitse antaa minulle mitään. Mutta jos suostut siihen, mitä nyt ehdotan sinulle, niin minä paimennan ja vartioin sinun vuohiasi ja lampaitasi edelleenkin. Tänä minä tarkastan koko sinun vuohi- ja lammaskarjasi. Vie sinä siitä pois kaikki täplikkäät ja kirjavat lampaat ja nuorista päseistä kaikki mustanruskeat, sekä vuohista kaikki kirjavat ja täplikkäät. Minun palkkani olkoon tämä, ja osoittakoon se, miten vähään minä tydyn: kun aikanaan tulet tarkastamaan laumaa, niin minun palkakseni jääkööt ainoastaan täplikkäät ja kirjavat vuohet sekä mustanruskeat lampaat, kaikki muut voit katsoa kuin sinulta varastetuiksi." Laban sanoi: "Hyvä on, jos niin tahdot." Vielä samana päivänä Laban keräsi erilleen juovikkaat ja kirjavat pukit ja kaikki täplikkäät ja kirjavat vuohet, kaikki, joissa oli jotakin valkoista, ja kaikki mustanruskeat pässit ja jätti ne poikiensa paimennettaviksi. Sitten Laban siirsi tämän lauman kolmen päivämatkan päähän Jaakobista, ja Jaakob jäi paimentamaan Labanin muita vuohia ja lampaita. (1 Moos 30:31-36)

Tämä kohta on hieman vaikeatajuinen. Idea on kuitenkin seuraava: Jaakob ja Laban tekivät sopimuksen, joka näytti älyttömän edulliselta Labanille. Jakob nimittäin erotti Labanin karjasta ensin erilleen kaikki moniväriset lampaat ja vuohet. Ne hän antoi Labanille, joka vei tämän monivärisen karjan lauman pois, kolmen päivän matkan päähän. Jaakobin paimentamaan laumaan jäivät ainoastaan yksiväriset lampaat ja vuohet, ja hän jäi paimentamaan niitä. Sopimukseen kuului, että Jaakob saisi palkakseen ne moniväriset karitsat ja kilit, jotka syntyisivät yksiväristen laumaan. Mutta yksiväriset kilit ja karitsat olisivat Labanin omaisuutta, niin kuin muukin yksiväristen lauma, jota Jaakob vain Labanin työntekijänä edelleen paimensi.

Sopimus oli tietenkin Labanin kannalta hyvin edullinen. Tavallisesti nimittäin yksivärisistä lampaista ja päseistä syntyi ylivoimaisesti eniten yksivärisiä karitsoita. Samoin yksivärisistä uuhista ja pukeista syntyi ylivoimaisesti eniten yksivärisiä vuonia. Jakob näytti tehneen tosi huonon sopimuksen, ja Labanin kannalta oli oikeastaan törkeää, että hän ei kehottanut häntä 14 vuotta palvelutta vävy-poikaa ehdottamaan jotain parempaa sopimusta.

Voiko sikiämiseen vaikuttaa näköaistimuksilla?

Mutta Jaakob on ovela. Hänellä on tiedossaan keino, jolla luonnon normaalia kulkua voisi muuntaa ja kirjavia karitsoita ja vuonia voisi saada syntymään yksivärisistä emistä ja uroksista.

Jaakob otti tuoreita valkopoppelin, mantelipuun ja plataanin oksia ja kuori niihin raitoja niin, että valkoinen puu paljastui. Kun naaraat olivat kiimassa, hän pani kuorimansa oksat niiden eteen juottoruuhiiin, vesialtaisiin, joista ne kävivät juomassa. Eläimet, jotka olivat pariutuneet oksien edessä, synnyttivät juovikkaita, täplikkäitä ja kirjavia karitsoita. Nämä karitsat Jaakob erotti itselleen. Kun eläimet jälleen olivat kiimoissaan, hän käänsi niiden päät Labanin karjan juovikkaisiin ja mustanruskeisiin eläimiin päin. Omat laumansa hän piti erillään eikä päästänyt niitä sekaantumaan Labanin vuohiin ja lampaisiin. Aina kun lauman voimakkaat naaraat tulivat kiimaan, Jaakob asetti oksat juottoruuhiiin niiden eteen, niin että ne pariutuivat oksien edessä. Mutta heikkojen eläinten eteen hän ei pannut oksia, ja siksi jäivät heikot eläimet Labanille ja Jaakob sai voimakkaat. Jaakob rikastui suuresti, ja hänelle kertyi runsaasti lampaita ja vuohtia, orjattaria ja orjia sekä kameleita ja aaseja. (1 Moos 30:37-43)

Ideana on se, että kun kiimoissaan olevat eläimet näkivät pilkullisia ja kirjavia kuvioita juottokaukalossa olevissa oksissa, niin se vaikutti, että emät synnyttivät kirjavia karitsoita ja vuonia.

Taustalla on muinainen uskomus, johon vielä Luther uskoi. Hänen mielestään

”Asia on varma ja vastaa lääkärien oppia. Nämä vakuuttavat, että kaikkien elollisten olentojen sikiämisessä, ei vain älyttömien eläinten vaan ihmistenkin siitessä erityiset muodot tai läikät painavat jälkensä siihen, mikä sikiää; tämä johtuu sekä kuvittelusta että myös esineistä, jotka liikkuvat mielessä tai silmissä, ei ainoastaan sikiämisessä, vaan myös siittämisen jälkeen.”

Minä olen sitä mieltä, että tämä ei yksinkertaisesti pidä paikkaansa. Ei sen enempää kuin se, että alruuna –niminen kasvi saa alkunsa hirtettyjen ihmisten virtsasta. Kyse on muinaisesta uskomuksesta, johon ei lääketieteen kehityttyä enää pidä uskoa.

On tietenkin mahdollista, että Jumala teki Jaakobin kohdalla erityisen ihmeen ja vaikutti niin, että Jaakobin paimennettavaksi jääneeseen karjaan syntyi epätavallisen paljon kirjavia jälkeläisiä. Tietysti hän on sen voinut vaikuttaa jollain ihmeellisellä tavalla, vaikkapa sitten kirjaviiden oksien kautta. Mutta se on varmaa, että Jumalan luomien vuohtien ja lampaiden sikiämiseen ja niiden periytyviin ominaisuuksiin ei tavallisesti voi vaikuttaa sillä, mitä ne näkevät, kun sikiäminen tapahtuu.

Minusta tämä kohta kertoo jälleen siitä, kuinka Jumala on ottanut sanansa palvelukseen inhimillisen todellisuuden kaikkienensa; myös kaikkine virheineen. Edelle olemme kuulleet siitä, kuinka Jumalan pelastushistoria toteutui Jaakobin moniavioisen, tavattoman riitaisen ja kateellisen perheen kautta; perheen, jossa lapset olivat synnytyskilpailu vaimojen taistellessa aviomiensä rakkaudesta. Jos Jumala on pystynyt ottamaan tällaisen, raadollisen ihmisen todellisuuden oman ilmoituksensa välikappaleeksi, niin kyllä hän on pystynyt ottamaan välikappaleekseen myös muinaisten ihmisten virheellisen uskomuksen siitä, miten luonnon tapahtumiin voi vaikuttaa ja miten ei.

Tämä ei ole uskon asia. Jumala on antanut ihmiselle järjen ja aistit, joita käyttämällä voi tehdä kokeita siitä, vaikuttaako kiiman aikana nähty siihen, millaisia jälkeläisiä vuohtet ja lampaat saavat. Olen melko varma siitä, että maailmassa ei ole yhtään koetta, joka todistaisi, että voidaan. Lutherin aikana tällaista kokeellista metodologia ei vielä tunnettu, mutta meidän aikanamme tunnetaan. Tällaisissa asioissa voimme huoletta uskoa enemmän järkeämme ja tieteellisiä kokeita kuin Raamattua.